

KONINKLIJKE
HOLLANDSCHE MAATSCHAPPIJ
DER WETENSCHAPPEN

PRIJSVRAAG 2015

“Druk, drukker, drukst.
Het lijkt of iedereen het steeds drukker heeft.
Is deze indruk juist en zo ja, hoe komt dat?”

Bekroonde essays

PRIJSVRAAG 2015

“Druk, drukker, drukst.
Het lijkt of iedereen het steeds drukker heeft.
Is deze indruk juist en zo ja, hoe komt dat?”

Bekroonde essays

KONINKLIJKE
HOLLANDSCHE MAATSCHAPPIJ
DER WETENSCHAPPEN

PRIJSVRAAG 2015

“Druk, drukker, drukst.
Het lijkt of iedereen het steeds drukker heeft.
Is deze indruk juist en zo ja, hoe komt dat?”

Bekroonde essays

nrc >

COLOFON

Uitgave: Koninklijke Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen

Redactie: Saskia van Manen

Drukkerij: StyleMathôt, Haarlem

ISBN: 978-90-78396-17-8

ISSN: 2212-5949

Oktober 2015

Exemplaren van deze uitgave kunnen zolang de voorraad strekt worden besteld bij de Koninklijke Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen. Ze zijn ook in PDF formaat te downloaden van de website van de Koninklijke Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen.

Koninklijke Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen
Spaarne 17
2011 CD Haarlem
secretaris@khw.nl
www.khw.nl

INHOUD

Voorwoord	7
Laura Kervezee Een drukte van belang?	11
Niels Wiedenhof Moore en meer	19

VOORWOORD

Van 1753 tot 1917 schreef de Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen met grote regelmaat een Prijsvraag uit over uiteenlopende onderwerpen die vaak een spiegel van de tijdsgeest waren. Prijsvragen waren destijds de voornaamste bezigheid waarmee geleerde genootschappen hun doel, bevordering van de wetenschap, nastreefden.

In totaal zijn meer dan 1200 prijsvragen uitgeschreven in bovengenoemde periode. J.G. de Bruijn, oud-bibliothecaris-archivaris van de Maatschappij, heeft deze prijsvragen geïnventariseerd in een prachtig naslagwerk dat te verkrijgen is via het secretariaat van de Hollandsche Maatschappij.

Deze oude traditie is in 2010 in samenwerking met NRC Handelsblad met succes in ere hersteld. In 2015 luidde de vraagstelling als volgt:

“Druk, drukker, drukst.

Het lijkt of iedereen het steeds drukker heeft. Is deze indruk juist en zo ja, hoe komt dat?”

Deze vraagstelling werd, na een oproep hiertoe in de NRC, opgesteld door Mevr. Prof. dr. M.J.H. (Maaïke) Meijer, hoogleraar studies van gender & diversiteit aan de Universiteit Maastricht. Zij ontvangt hiervoor een zilveren medaille.

De jurering was in handen van de Hollandsche Maatschappij. De heer H. (Hans) Nijenhuis, Chef Opinie NRC Handelsblad, trad op als adviseur van de jury.

De vraagstelling leverde 50 essays op. Uit de inzenders kozen de juryleden, Mevr. Drs. P.M. (Nelleke) Noordervliet-Bol, Dr. F. (Fabian) Dekker en Prof. dr. K. (Kim) Putters, Laura Kervezee als winnaar van de gouden medaille. De jury had grote waardering voor haar originele essay en directe, persoonlijke en tegelijkertijd luchtige schrijfstijl. Een zilveren medaille werd toegekend aan Niels Wiedenhof die in zijn essay op creatieve wijze een ontleding geeft van het begrip 'druk'.

De twee bekroonde essays zijn gebundeld in dit boekje. Het winnende essay wordt tevens in een bewerkte versie gepubliceerd in NRC Handelsblad.

De winnaars ontvangen de originele Prijsvraagmedaille uit 1753, met aan een zijde de Waarheid met palmtak en laurierkrans en Haarlem op de achtergrond, en aan de andere zijde Godsdienst en een gehelmde Nederlandse maagd bij het altaar. Beide zijden van de medaille zijn afgebeeld op de omslag van dit boekje.

Prof. dr. A.H.G. Rinnooy Kan
voorzitter
Koninklijke Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen

oktober 2015

LAURA KERVEZEE

Drs. L. Kervezee (1989) is promovendus bij de afdeling Neurofysiologie van het Leids Universitair Medisch Centrum, waar zij onderzoek doet naar het optimale toedieningstijdstip van bepaalde medicijnen. Zij behaalde haar bachelor biomedische wetenschappen aan het University College Utrecht en voltooide vervolgens een master Neuroscience aan het University College London in Engeland.

EEN DRUKTE VAN BELANG?

“Druk!”, antwoordde een vriendin haastig op mijn vraag hoe het met haar ging, terwijl ze enigszins verstoord opkeek van haar mobiele telefoon. Ik was haar toevallig tegengekomen op het station te midden van haar 40+-urige werkweek, die verder was aangekleed met extra activiteiten als borrels, een bootcamptraining, de organisatie van een bruiloft en haar wekelijkse yogasessie. Haar reactie op mijn vraag verbaasde me dus niet, en ze is ook zeker niet de enige die de vraag naar haar gemoedstoestand op deze manier zou beantwoorden. Waar we vroeger “goed”, “slecht”, of iets daar tussenin zouden hebben geantwoord op de vraag hoe het gaat, zeggen we tegenwoordig vooral dat het “druk” met ons gaat. Dat zet aan tot denken: hebben we het echt zo druk? En waar komt die drukte dan vandaan?

Gezien de welvaart en de technologische vooruitgang van de laatste tijd, is het moeilijk te geloven dat we het de laatste tijd steeds drukker zijn gaan hebben. Waar onze verre voorouders zich nog druk moesten maken of ze voor het vallen van de avond wel genoeg eten hadden verzameld, hoeft een groot deel van onze westerse samenleving zich daar geen (acute) zorgen meer over te maken. Het druk hebben van tegenwoordig heeft weinig meer te maken met de voorziening in eerste levensbehoeftes als eten, drinken en onderdak.

Bovendien zijn door de komst van internet en smartphones veel dingen waar we ons nu wel mee bezighouden veel makkelijker geregeld dan een aantal jaar geleden. Geen zin om boodschappen te doen? Twee klikken op de muisknop en de benodigdheden worden in de keuken afgeleverd. Een bezoek aan een onbekende stad? We navigeren er moeiteloos heen met behulp van onze telefoon, zonder de route van tevoren uit te hoeven stippelen.

Onderzoek van het Sociaal Cultureel Planbureau (SCP) wijst ook uit dat we ons de laatste jaren niet drukker zouden hoeven voelen dan voorheen. Het SCP brengt elke vijf jaar de tijdsbesteding van de gemiddelde Nederlander nauwkeurig in kaart door middel van een dagboekonderzoek. In dit onderzoek wordt tijdsbesteding in drie categorieën verdeeld: verplichte tijd (onderwijs, betaald werk, zorg voor kinderen), persoonlijke tijd (slapen, eten, persoonlijke verzorging) en vrije tijd (sociale contacten, recreatie, maatschappelijke participatie). In vergelijking met eerdere onderzoeken liet het meest recente onderzoek uit 2011 een opvallende trendbreuk zien: vanaf 1975 tot 2006 was de tijd die we aan verplichtingen besteedden in alle opeenvolgende onderzoeken blijven toenemen, maar in het onderzoek van 2011 bleek er voor het eerste sprake van een afname. Bovendien bleef de hoeveelheid vrije tijd voor het eerst gelijk, in plaats van dat het daalde. In dit opzicht lijken we het dus niet drukker te hebben.

Het is daarom interessant dat hetzelfde onderzoek van het SCP uitwijst dat het aantal mensen dat niet over voldoende vrije tijd meent te beschikken, verdubbeld is ten opzichte van het onderzoek in 2006. Verder geeft vier op de tien respondenten aan zich minstens één dag per week gejaagd te voelen, wat ook een stijging is ten opzichte van 2006. Deze cijfers passen dus wel bij het beeld dat we ons drukker zijn gaan voelen.

Iedereen die weleens een datumprikker heeft gebruikt om af te spreken met een groep mensen, zal kunnen beamen dat vrije tijd schaars is en dat het moeite kost een gemeenschappelijk gaatje te vinden in alle agenda's. Ter illustratie: een groep vrienden van mij had afgelopen december spontaan het plan opgevat om die maand nog Sinterklaas te vieren met pepernoten, gedichten en warme chocolademelk. De datumprikker besloot anders: het heerlijk avondje is gekomen, maar pas in april. De warme chocolademelk hebben we maar achterwege gelaten.

Filosofe Joke Hermsen heeft een verklaring voor deze drukte: “Druk bezig zijn, een volle agenda hebben en veel gebeld worden is synoniem met een succesvol bestaan. Als er op een ochtend nauwelijks mails of telefoontjes binnenkomen, slaat de vertwijfeling reeds toe. Leegte, rust en nietsdoen zijn geen inspiratiebronnen meer, maar de angstaanjagende voorboden van een tot mislukking gedoemd bestaan in de marges van de maatschappij”, schrijft ze in haar boek *Stil de tijd*.

Als we zeggen dat we het druk hebben, bedoelen we dus niet alleen dat we een volle agenda hebben. Druk zijn is ook een statussymbool geworden: het is *not done* om het niet druk te hebben of dit niet zo te ervaren. Zonder drukte hoor je er niet bij.

De neiging onze vrije tijd ver van tevoren vol te plannen, wringt met een andere bevinding uit het bovengenoemde onderzoek van het SCP. Op de vraag wat men het meest waardeert in zijn vrije tijd, geven vrijwel alle respondenten aan dat ze in hun vrije tijd belang hechten aan onder andere de volgende twee aspecten: de vrijheid te kunnen doen waar ze zin in hebben en het geen rekening te hoeven houden met anderen. Dit is wellicht een weinig verrassend resultaat, maar het roept de vraag op in hoeverre we onze vrije tijd daadwerkelijk op die manier besteden. Wie wordt er nog wakker op zaterdagochtend, vrij van werk of zorg voor kinderen, en doet vervolgens waar hij op dat moment het meest zin in heeft?

Niet zelden klinkt “ik heb het druk” dan ook als een klacht, want hoe kan je dagen, laat staan weken of maanden, van tevoren al weten waar je op die betreffende dag zin in hebt? Dat we ons drukker voelen komt dus niet zozeer door een toename in daadwerkelijke verplichtingen, maar doordat we ons verplicht voelen onze vrije tijd zo nuttig en effectief mogelijk in te delen. In andere woorden: de toename in het gevoel van gejaagdheid kan mogelijk ook

verklaard worden doordat vrije tijd een verplicht karakter kan hebben.

Hoe heeft drukte een statussymbool kunnen worden? In zijn boek *De vermoeide samenleving* stelt de Duits-Koreaanse filosoof Byung-Chul Han dat dit inherent is aan de hedendaagse prestatie-maatschappij. Hij constateert dat de heersende “Yes we can” instelling ertoe leidt dat we alle kansen moeten grijpen en geen mogelijkheid mogen laten schieten. Hierdoor hebben we volgens Han de neiging te reageren op elke impuls van buitenaf en is een soevereine houding, die ons in staat stelt zelf onze blik te sturen, verloren gegaan. De bijna onbedwingbare reflex die ons bij elk piepje of trillinkje gedachteloos naar onze smartphones laat grijpen lijkt me hiervan een passend voorbeeld. Zo bezien gaat onze drukke, actieve samenleving eigenlijk gepaard met een hoop passiviteit waarin we weerloos toegeven aan alle mogelijkheden die ons geboden worden, aldus Han. Het vermogen om nee te zeggen is verloren gegaan.

Vaak genoeg kunnen we niet ingaan op alle mogelijkheden die op ons afkomen, bijvoorbeeld omdat ze op hetzelfde moment plaatsvinden, en moeten we toch één van die dingen zien te weigeren. Zo vroeg ik de vriendin met wie ik op het station stond te praten of ze aankomend weekend ook naar een festival ging waar we voorgaande jaren heen zijn geweest met een groep vrienden. Ze zei dat ze het niet ging redden vanwege een deadline op haar werk. “Geen tijd dus, sorry”, voegde ze daaraan toe.

Ook die uitspraak zet aan tot denken. “Geen tijd” is bij uitstek een voorbeeld van ons onvermogen om nee te zeggen. We verkondigen massaal dat we “gister geen tijd hadden om te sporten”, terwijl we die dag toch echt 24 uur te besteden hadden, net als ieder ander. Waarom is het een stuk moeilijker om te zeggen dat je, bijvoorbeeld,

geen zin had om te sporten, of dat je best had willen sporten, maar dat iets anders belangrijker was - of dat nou de zorg voor je kind is, of een avondje bankhangen? Als je echt iets wilt, is er altijd tijd voor te maken. Er kunnen honderd redenen zijn om iets niet te willen of te kunnen doen, maar het hebben van geen tijd is daar geen van.

Ondanks de volkswijsheden “tijd heb je niet, tijd maak je” en “tijd is prioriteit”, lijkt het inmiddels of we zijn gaan geloven dat we écht geen tijd hebben. Zo beweert filosofe Hermsen in haar eerder genoemde boek dat het hebben van geen tijd een van de fundamentele ervaringen is van onze tijd. Toegegeven, het is inderdaad makkelijk om te denken dat je geen tijd hebt en om op die manier de oorzaak waarom je iets niet kan of wil doen buiten jezelf neer te leggen. Toch is tijdgebrek niet zomaar een “fundamentele ervaring”, maar eerder een hardnekkige denkfout: het is een manier om maar niet te hoeven toegeven waarom je wel voor het één en niet voor het ander kiest, omdat die keuze door iets van buitenaf - een gebrek aan tijd - is opgelegd.

Hiermee lijkt de hoofdvraag van dit essay te zijn beantwoord: we voelen ons drukker omdat het vermogen om nee zeggen is vervangen door een foutief geloof in tijdsgebrek. Wellicht lijkt dit een semantische kwestie: als iemand ergens geen tijd voor zegt te hebben, weten we best dat hij net zoveel tijd heeft als ieder ander, maar op dit moment andere dingen belangrijker vindt. Toch denk ik niet dat het puur semantisch is: in het bestrijden van deze collectieve denkfout ligt een oplossing, of in ieder geval een verlichting, voor onze vermeende drukte.

Door ons weer te realiseren dat we, tot het einde van ons leven, in principe alle tijd hebben, maar dat we zelf een keuze moeten maken wat we met die tijd doen, kunnen we bewuster omgaan met de

keuzes die we maken. Juist in onze samenleving, waarin uit wordt gegaan van de kracht van het individu en de maakbaarheid van succes, zouden we wat onze tijdsbesteding betreft ook weer de touwtjes in eigen handen moeten nemen. Nee zeggen zou weer oké moeten worden.

Misschien zou nee zeggen makkelijker worden als we luisteren naar mensen die letterlijk geen tijd meer hebben. In haar boek *Als ik het leven over mocht doen*, beschrijft Bronnie Ware, jarenlang werkzaam in de palliatieve zorg, de top 5 van dingen waar mensen op hun sterfbed spijt van hebben. Op nummer één staat “Had ik maar de moed gehad om een leven te leiden waarin ik trouw was aan mezelf, in plaats van te voldoen aan de verwachtingen van anderen”. Verder op de lijst staan “Had ik maar niet zoveel gewerkt” en “Had ik mezelf maar wat meer geluk gegund”. Deze punten kunnen ons doen stil staan bij wat echt belangrijk is in het leven en kunnen zo helpen bij de keuzes die we elke dag weer maken, zodat van gejaagdheid en tijdsgebrek geen sprake meer hoeft te zijn.

En ik? Na het gesprek met mijn vriendin op het station spring ik op de fiets richting mijn vaste hardlooptraining. Als ik thuis kom, warm ik in de magnetron mijn avondeten op, klap ik al etend mijn laptop open om dit essay af te schrijven, terwijl ik met een schuin oog naar Nieuwsuur kijk en tussendoor nog wat werkmails beantwoord. Gelukkig is mijn leven ook goed gevuld, maar zolang ik denk daar over pakweg vijftig jaar met een tevreden gevoel op terug te kijken, zal je mij niet horen klagen over drukte of een tekort aan tijd.

Hebben we het dus inderdaad steeds drukker? Misschien wel. Maar dan hopelijk alleen omdat we dat zo willen, en niet omdat we denken dat het moet.

NIELS WIEDENHOF

Dr. ir. N. Wiedenhof (1933) werd in woelige tijden in Berlijn geboren, waar zijn ouders met Europees verlof waren. Hij studeerde scheikunde (biochemisch-biologische richting) in Delft en promoveerde in Eindhoven op het proefschrift Wetenschapsvoorlichting, hulp bij beeld- oordeels- en besluitvorming. Niels Wiedenhof werkte als wetenschappelijk hoofdmedewerker aan de TH/TU Eindhoven en deed er onderzoek aan cyclodextrinen. Daarna was hij gedurende 22 jaar wetenschapsvoorlichter voor Philips Research en rond 30 jaar free lance wetenschapsjournalist. Hij omschrijft zichzelf als vegetariër, hexaglot, amateurkok, -bergwandelaar, en -schilder. Met zijn echtgenote bereisde en bereist hij vele continenten zolang hij nog kan.

Augustus 2015 lopen in Wallis boven 2000 meter

MOORE EN MEER

De 19e-eeuwer Lewis Carroll, wiskundige, logicus, goochelaar en kinderboekenschrijver, liet zijn Rode Koningin zeggen: "It takes all the running you can do, to keep in the same place." Ren je rot en verroer je niet. Het is niet onmogelijk dat Carroll hiermee ver-sluierte kritiek uitte op de toen in gang zijnde Tweede Industriële Revolutie. Met een vooruitziende blik waarschuwde hij wellicht voor komend Taylorisme met sneller, efficiënter, goedkoper, winst-gevender als heilsboodschap. Zag hij toen nog verder vooruit? Was Carroll niet alleen goochelaar maar ook een voorspellende magiër? Hij was in elk geval iemand die geen haast had. Oxford in de tweede helft van de 19e eeuw.

We gaan twee eeuwen verder, naar een andere universiteitsstad, een nieuwe, naar Maastricht. Hier noteert de 21e-eeuwse alfa-gamma-wetenschapster, cultuurtheoretica, schrijfster en biografe, de emeritus hoogleraar Maaïke Meijer: *"Druk, drukker, drukst. Het lijkt of ieder-een het steeds drukker heeft. Is deze indruk juist en zo ja, hoe komt dat?"*

Probeert ze door de spiegel te kijken? Een ander beeld te vangen? Onze oerbiografie te doorvorsen? De magie van een tijdperk te vangen in reflecties? Mooi hoor. Haar vraag is het onderwerp van de prijsvraag 2015 van de KHMW: druk, drukker, drukst.

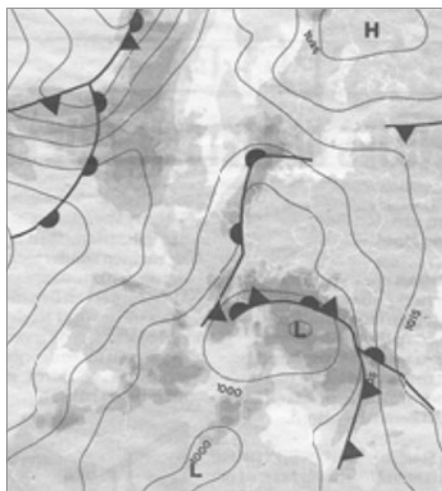
Mijn voorlopige antwoord op haar vraag vat ik alvast samen. Het luidt: ja, juist, en het heeft onder meer te maken met technologische ontwikkelingen.

Wie het druk heeft, niet wil zien, hoeft dus niet verder te lezen.

Letterlijk teloor

De letterlijke betekenis van het woord druk is van fysische oorsprong. Druk is de kracht per oppervlakte-eenheid. Bij gassen in een afgesloten ruimte rammen de moleculen met kracht tegen het

omhullende oppervlak. Zo ontstaat gasdruk, spanning, pressure, symbool p . In de figuurlijke betekenis van druk, zijn verwante begrippen en uitdrukkingen niet alleen spanning maar ook snel, hectisch, koortsachtig.

Koortsachtig, weer zo een term. In de letterlijke, medische zin betekent hij temperatuurstijging. In fysische zin betekent hogere temperatuur dat er deeltjes, zoals moleculen en atomen in gassen, sneller zijn gaan bewegen. De gasdruk in de afgesloten ruimte zal daardoor toenemen.

De term *hectisch* werd van de 13e tot de 16e eeuw uitsluitend in medische zin gebruikt. Hij betekende uitterend - de teringlijder -, slopend en bij uitbreiding koortsig.

De figuurlijke betekenis van *hectisch*, in de zin van druk, chaotisch, gejaagd, ontstond in de 20e eeuw en raakte hier pas na 1960 langzaam in gebruik. Nu, in de 21e eeuw, is de term gemeengoed.

Onze dorpstimmerman gebruikt hem. Waarom? Omdat hij, zijn omgeving, iedereen het druk heeft. Ja drukker dan vroeger. Toen was het nog niet hectisch. Het woord werd niet gebruikt omdat het niet nodig was. We leven nu in een hectische tijd, druk, jajaja heel druk. Iedereen krijgt het drukker, je moet mee.

De letterlijke, oorspronkelijke, medische notie van hectisch is zelfs teloor gegaan.

Ten onrechte.

Beelden

Iedereen is ervaringsdeskundige als het om druk gaat, om drukte, om het druk hebben.

Ik verplaats me een moment naar mijn geboortjaar, 1933, Berlijn. Mijn vader werd er als buitenlander ietwat met de nek aangekeken, meer niet, want men had het te druk met het beschimpen, belagen, verbannen en vermoorden van een hele bevolkingsgroep.

Een ervaring van mijn vader. Druk, heel druk had men het daar met abjecte zaken. Dat soort *druk hebben* met valt buiten dit betoog.

Natuurlijk krijgt iedereen het drukker en wordt het drukker. Want de wereldbevolking neemt toe, dus meer mensen per vierkante meter (analogon: de druk neemt toe), er komen snellere (de koorts stijgt) voertuigen, er is intensiever verkeer, extensief verkeer - interplanetair en interstellair - een man op de maan, een voertuig op planeet en komeet, intensieve landbouw en veeteelt, arbeids-efficiency, leaner and meaner, 24 uurs-economie, winkels en diensten 24/7 geopend. Er komt meer vertier, gehoorbeschadiging door lawaai, hogere levensverwachting, druk druk met ouderenzorg, drones die à l'heure leveren vanuit altijd toegankelijke internet-marktplaatsen... En dan alle communicatie, al maar sneller, sneller en meer, van rooksignalen, morsetekens naar glasvezelcommunicatie, tablet en mobieltje de hele dag aan, druk duimend de dag door. De oponeerbare duim, die we terugkijkend nog tegen zullen komen, heeft een nieuwe functie gekregen en laat het soms al

afweten door blessures. Die mobiele telefoon, een lichamelijke extensie haast, om geen moment met de ander te missen en de maatschappij adequaat aan te kunnen. Probeer maar eens bankzaken te regelen zonder mobieltje. Extra beveiliging van bankgegevens verplicht de bankgebruiker tot gadgetgebruik, zodat een extra code per sms instantaan is aan te leveren. Het mobieltje dreigt ook ingezet te worden om het openbaar vervoer te kunnen gebruiken. Geavanceerde beeldschermen, binnenkort met driedimensionaal beeld, worden gebruikt voor nieuw vertier of als leermachine, telkens opnieuw te bespelen, te bevragen en te beluisteren, dag en nacht.

De Motivaction Mentaliteitsmonitor 2015 laat zien dat Nederlanders de huidige tijd ervaren als hard, individualistisch (meer meer meer; NW) en gejaagd. Gejaagd. Ander recent onderzoek laat zien dat dat verkeerslawaaï leidt tot slaapstoornissen, concentratieverlies en stress. Stress.

Zo is ons wereldbeeld in onze instrumentele en ideële optiek. Sleutelwoorden, letterlijk, figuurlijk zijn onder meer: hectisch, gejaagd, stress, snel snel, druk druk.

Druk hebben we het met z'n allen, in communicatie met elkaar. Geen leven en samenleven zonder 24/7 ICT. Er is geen rust meer.

Moore

Vorsen we verder.

Met het ontstaan van homo sapiens, met opponerende duim en passend hersenvolume en -weefsel, ontstond de mogelijkheid om werktuigen krachtig ter hand te nemen en denktuig te ontwikkelen om dingen en ideeën ter sprake te brengen. Werktuig en denktuig zorgden voor een specifieke, humane sociogenese, voor verworvenheden die elk kind nu met het duimzuigen en de paplepel krijgt ingeprent. Wetenschap en techniek zijn invasief. Ze penetreren, leggen bloot en decreteren ons leven. Communicatie weet je wel... Dat zeiden de toekomstige intellectuelen hier zo rond de

eerste Maagdenhuisbezetting in 1969. We bestoken elkaar, met woorden, geluid en beeld. Communicatie, alle gadgets bij de duimen, je moet wel.

Laten we door de spiegel kijken naar oerbeelden en structuren. Iets méér dan twee miljoen jaar geleden ontstaat de mens. De communicatie verliep *verbaal*. Het duurde daarna rond twee miljoen jaar tot er iets nieuws op communicatiegebied ontstond. Ongeveer vierduizend jaar geleden, werd schrift ontwikkeld en begon een *scribale* periode. Dan versnelt opeens alles. We hoeven geen twee miljoen jaar te wachten maar slechts bijna vierduizend. Want rond vierhonderd jaar geleden werd de boekdrukkunst een feit, een *liberale* periode breekt aan. Ideeënspreiding, kennisspreiding. En verder gaat het. De ontwikkeling van de *digitale* periode begint met de inventie van de transistor aan het eind van de Tweede Wereldoorlog. Het digitale geweld breekt los.

De hele communicatieontwikkeling, tel mee, loopt versneld van twee miljoen jaar geleden, naar vierduizend jaar, naar 500 jaar en 70 jaar, steeds worden de tussenliggende perioden korter. De communicatie extensiveert en wordt heelalwijd, zij intensiveert, momentaniseert en interactiveert. Wat is de volgende stap? Al extrapolerend verwacht ik dat die spoedig zal worden gezet. Hersenexplantaten, of -implantaten? Van digitaal naar *cerebraal*?

Onze wereld is veranderd. Alles gaat sneller, men wordt onder druk gezet om te presteren, meer te presteren, sneller te werken, sneller te gaan. De zeventienjarige Max Verstappen doet mee in de Formule 1 races. Men glundert. Heemskerk verslaat Kromowidjojo met enkele honderdsten van een seconde. Hoera, een nieuwe kampioen. Wielrenners verbeteren voortdurend records. Allemaal drugs. Speed en partydrugs pepen ons op en maken ons drukker en drukst.

Tegengeluiden die men hoort worden veelal weggelachen, maar toch worden ze luider.

Slowfood, Slow Movement, onthaasten, mediteren.... Ook de Biënnale 2015 in Venetië lijkt me tekenend en passend in deze trend.

Wie weet hebben we de hersenextensies echt nodig als soelaas voor hectische ontwikkelingen. Thumbs up.

In 1965 lanceerde Gordon Moore zijn befaamde wet: elke twee jaar verdubbelt het aantal transistors per chip. Het einde van die ontwikkeling is nog niet in zicht. Chipmachinefabrikant ASML breekt verder door met zijn EUV-machines, die met extreem ultraviolet licht nog kleinere details op een chip kunnen schrijven in de lijn van Moore's wet.

Moore had een verziende blik net als Carroll, net als Meijer. Moore's wet is nu na 60 jaar ook fraai figuurlijk op te vatten als samenvatting van de voortdurend versnellende wetenschap-techniek-samenlevingsspiraal (een spiraal benoemd door de eminente Nederlandse natuurkundige H.B.G. Casimir) die de maatschappij opstuwt en beheerst en uit zijn voegen laat barsten.

Velen gaan sneller spreken, al beweren sommige oorzaken dat we langzamer gaan luisteren nu er zo vele ouderen zijn, die stuggere haarcellen in het oor hebben, waardoor luchtrillingen langzamer worden opgevangen zodat we langzamer luisteren.

Quatsch lijkt me en ik heb de oude H.J.A. Hofland, - excuus, zowat een leeftijdgenoot - aan mijn zijde. Met het snelle spreken ontstaat ook *logofagie*. Balkenende was er een meester in. Omroepers worden meegesleept en woordslikken politie als ze politici bedoelen, de correspondent wordt kospondent, de professor profser, het weerbericht weebericht en Balkenende Bák-kènde. Dagelijks ervaar je spraakversnelling en -verandering en de vaak ermee gepaard gaande woordslikkerij. Is het adaptatie van ons doen en laten aan nieuwe wetenschap en techniek?

Niet alleen mentaal maar ook fysiek veranderen we door de spoedende spoed van de genoemde WTS-spiraal. Onze automotoriek

gaat achteruit omdat we ons allomotorisch voortbewegen in auto's (allo's zou een beter woord zijn) en op elektrische fietsen. De sportdag met ontbijt op Koningsdag moet uitkomst bieden.

Lex

Lex, nee, niet de Koning maar de wet, de regel. Ik lees dat ondanks het regeringsvoornemen om wet- en regelgeving te beperken, er rond zestigduizend wetten, regels en voorschriften zijn waar staatsburgers - onderdanen! - en hun bedrijven of organisaties zich aan moeten houden. Voor veel onderwijsinstellingen, ziekenhuizen, zorginrichtingen, leiden alle reguleringen tot zoveel administratie dat onderwijs en zorg in de verdrukking raken en fouten zich opstapelen.

Blind vertrouwen in nieuwe technologie, overhaast ingevoerd en onjuist gebruikt, leiden tot geldverspilling en ontwrichting. Defensie lijdt bijna een miljard verlies aan het mislukte ICT-project Speer. De computersystemen van de Sociale Verzekeringsbank slaan op tilt onder de last van nieuwe, veel te snel ingevoerde regels, zodat zorgverleners niet worden uitbetaald. Waterschap de Dommel presteert het dit jaar twee computerstromen te vermengen zodat rekeningen met een verkeerd IBAN worden rondgestuurd. De waterschapslastenbetaler moet maar zien of er niet ten onrechte bedragen van anderen op zijn rekening worden afgeboekt. Computerstoringen op het spoor, naast vallende blaadjes en slecht onderhoud - ja ja, te druk - veroorzaken spanningen. De OV-chipkaart blijkt niet solide te zijn en, nu men eraan gewend is, ook opeens te moeilijk, zo bedachten Kamerleden. Er moet weer iets nieuws worden ingevoerd; dat wordt stress, reken maar. De denkster des Vaderlands pleit voor rustmomenten omdat de 24-uurs economie menselijke ritmes verstoort.

Ik herhaal, bewust redundant: het is de omineuze WTS-spiraal die er zeker mede voor zorgt dat we het steeds drukker krijgen. Verbaal symbool ervan is de wet van Moore, te interpreteren als wet tot

versnelling van druk. Druk, drukte, hectiek, die we nog geen halt hebben kunnen toeroepen.

Hooggeleerde mevrouw Meijer, u bedacht een interessante vraag. Bij eerste lezing, ik had het druk met andere dingen, dacht ik wat een onzin. Maar ik nam de tijd. Het drong tot me door dat uw vraag prikkelt, onthaast en aan het denken zet. Ziehier, een voorlopig antwoord, voornamelijk bètagekleurd.

Maar nu een vervolgvraag. Is er een probleem en moeten we daar iets aan doen? Ik denk: ja. Al die hectiek kan tot maatschappelijke ontwrichting leiden. Ze kan ziekmakend zijn, hectisch in de letterlijke zin.

Hoe ontwikkelen we passende tegendruk? Hoe gebruiken we onze cerebraliteit op de juiste wijze en hoe maken we de juiste koppeling met andere menselijke vermogens?

Het zou een vraag voor de Nationale Wetenschapsagenda hebben kunnen zijn. Maar de indieningstermijn is inmiddels gesloten.

EERDERE UITGAVEN:

- Prijsvraag 2010 “Is het geoorloofd in ons doen en laten met de onkunde van anderen ons voordeel te doen? Zo ja, in welke gevallen en welke mate?”
- Prijsvraag 2011 “Hoe ver mogen we gaan met het behoud van individueel menselijk leven?”
- Prijsvraag 2012 “Van wie is de stad?”
- Prijsvraag 2013 “Wat is luxe?”
- Prijsvraag 2014 “Wat is de beste uitvinding van de laatste honderd jaar en waarom?”

